

Ivica Miškulin

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod)

PARLAMENTARNI IZBORI U BRODSKOM KOTARU 1923. GODINE

UDK 324(497.5-3 Slavonija)"1923"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: prosinac 2002.

U radu autor, na temelju dostupnog stranačkog tiska i relevantne literature, analizira rezultate drugih po redu parlamentarnih izbora u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca na području brodskog kotara 1923. godine. Njihovo najveće značenje leži u prodoru Radićeva HRSS-a u grad Brod. Time se i grad Brod pridružio većem broju gradskih središta u Hrvatskoj i Slavoniji u kojima je Radićev republikanski pokret 1923. zabilježio uvjerljivu pobjedu.

Ključne riječi: Brod, Brodski kotar, parlamentarni izbori, HRSS, S. Radić, unitaristi, komunisti.

Uvod

Za što bolje razumijevanje ukupne političke situacije i djelovanja vodećih političkih stranaka, u parlamentarnom razdoblju prve jugoslavenske države, neizbježno je potrebno poznavati i razvoj političkih odnosa na lokalnim razinama. To znači da ukupnosti djelovanja političkih stranaka treba pridodati i posebnosti koje im nameće lokalna razina političkog djelovanja. Grad Brod i njegova okolica bili su u prva tri desetljeća XX. stoljeća poprištem žive političke aktivnosti, mjestom sučeljavanja često isključujućih nacionalnih ideologija, a sve to bilo je obojano i vrlo visokim stupnjem osobnih animoziteta lokalnih stranačkih prvaka. Politički život grada Broda i njegove okolice stoga je svoju kulminacijsku točku doživljavao prilikom svakih izbora na lokalnoj ili državnoj razini. Izbori su, osim toga, bili i izvrsna provjera stvarne snage političkih stranaka, tj. provjera stupnja prihvaćenosti njihovih programskih odrednica među stanovništvom.

Opći politički i zakonodavni okvir parlamentarnih izbora od 18. ožujka 1923.

Nakon što je Ustavotvorna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca tijesnom većinom donijela prvi ustav novostvorene države

pitanje državnog uređenja bilo je, barem u formalnom smislu, riješeno.¹ Vidovdanskim ustavom od 28. lipnja 1921. u Kraljevini SHS ozakonjeno je državno uređenje koje počiva na izrazito centralističkim osnovama. Nakon što je na političkoj pozornici došlo do grupiranja političkih stranaka u dva bloka s obzirom na sadržaj Ustava, čin njegova donošenja i njegovo značenje, politička polarizacija i dalje je ostala dominantna karakteristika odnosa snaga u Kraljevini SHS. Nakon 28. lipnja 1921. političke stranke ponovno su razvrstane u dva oštro suprotstavljena tabora. U središte konfrontacije sada dolazi pitanje ostanka ili promjene stanja nastalog donošenjem Vidovdanskog ustava; pitanje revizije ustava ili njegovog očuvanja obilježiti će političku agitaciju svih stranačkih formacija.

Prilikom izbora za Ustavotvornu skupštinu (koji su kraljevim ukazom raspisani za 28. studenoga 1920.) hrvatske političke stranke nastupile su odvojeno, a dominantni pobjednik na području Hrvatske i Slavonije postala je Radićeva Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS). Potpuno porazivši ostale stranke HPSS je s dobivenih 230.590 glasova osvojila povjerenje 37% glasača, a u Ustavotvornoj skupštini imala je pravo na 50 poslaničkih mandata.² Odabравši političku taktiku parlamentarne apstinencije Radić je odbio sudjelovanje u radu Ustavotvorne skupštine (u tome su ga podržala i dva izabrana zastupnika Hrvatske stranke prava - HSP). Istim putem (odbijanjem sudjelovanja u radu Skupštine) krenule su i druge političke stranke kada je postalo očito da se ne može spriječiti donošenje ustava koji bi ozakonio centralističko državno uređenje Kraljevine SHS. Tako je Vidovdanski ustav donesen bez glasova izabranog hrvatskog političkog zastupstva.³

Kako su predstavnici Hrvatske republikanske seljačke stranke-HRSS, HSP-a i Narodnog kluba (parlamentarni savez HZ-a i bosanskih težaka) odbili sudjelovati u procesu donošenja ustava postalo je jasno da ove stranačke formacije odbijaju priznati državno uređenje ozakonjeno Vidovdanskim ustavom. Ova činjenica predstavljala je pogodnu platformu i za njihovo daljnje približavanje. Još sredinom svibnja 1921., kada je u Ustavotvornoj skupštini usvojen vladin prijedlog ustava, izabrani zastupni-

¹ O ustroju i radu Ustavotvorne skupštine te načinu na koji je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca dobila svoj prvi ustav vidi: Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd, 1979., 67-114, Dragoslav Janković, *Vidovdanski ustav*, Zbornik "Iz istorije Jugoslavije", Beograd, 1958., 182-190, Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, sv. 2 (1918-1929), Zagreb, 1989., 199-211, Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, (porijeklo, povijest, politika)*, Zagreb, 1988., 361.-376.

² B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 86.

³ Uz 50 zastupnika Hrvatske republikanske seljačke stranke - HRSS (nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920. stranka mijenja ime u HRSS) te 2 zastupnika HSP-a, u procesu donošenja Ustava nisu sudjelovali i predstavnici Hrvatske zajednice - HZ, Hrvatske težačke stranke iz Bosne i Hercegovine, Komunističke partije Jugoslavije - KPJ te Jugoslavenskog kluba (parlamentarni savez Slovenske ljudske stranke - SLS i Hrvatske pučke stranke - HPS). Zastupnici HZ-a, HTS-a, KPJ-a te JK-a napustili su skupštinu u tijeku rasprave. (I. BANAC, *n. dj.*)

ci HRSS-a, HSP-a i HZ-a upućuju poruku javnosti u kojoj “ustaju u obranu hrvatske individualnosti i hrvatskih kulturnih, gospodarskih i socijalnih tekovina”.⁴ Ovim istupom u javnosti, tri hrvatske stranke-HRSS, HSP i HZ, počinju i povezivanje u novu formaciju – (Prvi) hrvatski blok.⁵

Politička djelatnost Bloka sve do ljeta 1922. obilježena je određenim stupnjem postignutog jedinstva što se očitovalo i na planu predstavljanja “hrvatskog pitanja” međunarodnoj javnosti.⁶ Dalekosežnije posljedice za jedinstvenost Bloka imala je njegova aktivnost na unutrašnjopolitičkom planu. Demokratska stranka – DS,⁷ jedan od stupova vladajuće koalicije, uskoro nakon usvajanja Vidovdanskoeg ustava zapala je u krizu. Grupa koju je predvodio Ljuba Davidović, šef DS-a, pokazivala je mnogo više spremnosti na popustljivost u pitanju provedbe svih odredbi Ustava. Davidović je dopuštao mogućnost promjene nekih njegovih odredbi, pa čak i mogućnost njegove revizije. Za razliku od tvrdog i, prema opoziciji, nepopustljivog Pribićevićevog stava, on je pokazao i spremnost za pregovore s hrvatskim političkim strankama.⁸ Mogućnost da članice Bloka prekinu s politikom parlamentarne apstinencije te svojim dolaskom u Skupštinu promijene odnos snaga imala je dvojaki učinak. Dovala je do krize vladajuće radikalsko-demokratske koalicije te tako bila prvi nagovještaj eventualnih parlamentarnih izbora. S druge strane, i u čvrstoći Bloka došlo je do prvih napuknuća. Radićeva izjava o mogućnosti samostalnog istupa HRSS-a na sljedećim izborima te odbijanje HSP-a da uđe u pregovore sa srpskim političkim strankama pokazali su javnosti da se Blok više ne odlikuje jedinstvenošću stavova. Zajedničari, koji su se aktivno zauzimali za politiku hrvatsko-srpskog sporazuma, prihvatili su položaj potpune podređenosti u odnosu na HRSS, nadajući se zajedničkom istupu na izborima, dok su frankovci, najbliži mogućnosti osamostaljivanja Hrvatske, bili grubo izbačeni iz Bloka. Kada je Radić ocijenio da ni izborni savez s HZ-om nije oportun, jer “zajedničkog nastupa na izborima ne može biti dok Hrvatska zajednica ostaje na monarhističkom stajalištu” postalo je jasno da će HRSS na predstojećim izborima nastupiti samostalno.⁹

⁴ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999., 95.

⁵ O procesu osnivanja i djelovanju Prvog hrvatskog bloka vidi više u Hrvoje MATKOVIĆ, *Hrvatska zajednica - prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji*, *Zbornik "Istorija XX veka"*, sv. V, Beograd, 1963., 78 i dalje.

⁶ H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS-a*, 95.-105.

⁷ Demokratska stranka nastala je udruživanjem Hrvatsko-srpske koalicije i ostalih jugoslavenski orijentiranih skupina iz bivše Austro-Ugarske Monarhije sa srbijanskim političkim strankama (Samostalna radikalna, Naprednjačka i Liberalna stranka). O političkom djelovanju DS-a vidi u Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1970.

⁸ B. GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka*, 247 i dalje; vidi i H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb, 1972., 30 i dalje; ISTI, *Svetozar Pribićević, ideolog-stranački vođa-emigrant*, Zagreb, 1995., 70 i dalje.

⁹ H. MATKOVIĆ, *Povijest HSS-a*, 105.-109.

Uznapredovali pregovori vodstva Hrvatskog bloka s predstavnicima Davidovićevog krila DS-a doveli su do raspada vladajuće radikalno-demokratske koalicije. Pašićeva vlada je 4. prosinca 1922. podnijela ostavku obrazlažući takav čin podvojenošću svog koalicijskog partnera - Demokratske stranke. Režim je padom demokrata s vlasti izgubio značajan oslonac svoje vlasti, ali ovim uspjehom Hrvatskog bloka najviše su se okoristili radikali. Suprotno dotadašnjim običajima kralj nije pozvao vođe parlamentarnih klubova na konzultacije u vezi sa sastavom nove vlade nego je dao mandat za sastav vlade Pašiću. Ovaj je 16. prosinca 1922. sastavio homogenu radikalnu vladu te, na osnovi kraljevog ukaza, raspustio Skupštinu. Tako su u, druge po redu parlamentarne izbore u Kraljevini SHS, raspisane za 18. ožujka 1923., radikali ušli s pozicije koja im je omogućavala neograničeno korištenje poluga vlasti.¹⁰

Izborni zakon po kojem su provedeni izbori od 18. ožujka 1923. svoju je osnovu imao u izbornom zakonu po kojem su provedeni izbori za Ustavotvornu skupštinu. Ali, postojale su i neke razlike. Od početka 1922., kada je prijedlog novog izbornog zakona došao u skupštinske klupe, pa do 21. lipnja 1922. kada je usvojen, izborna osnova (temeljena na izbornom zakonu korištenom prilikom izbora za Ustavotvornu skupštinu) pretrpjela je značajne promjene. U usporedbi s prošlim izbornim zakonom najvažnije razlike očitovale su se u načinu kandidiranja jer je došlo do uvođenja ustanove kotarskih kandidata. Također, mogućnost da iskoriste svoje biračko pravo prvi puta dobili su i pripadnici nacionalnih manjina, pod uvjetom da su, najmanje, 10 godina nastanjeni u krajevima koji sačinjavaju Kraljevinu SHS.¹¹ Oporba je žestoko napala novi izborni zakon, smatrajući da predstavlja kršenje osnovnih građanskih prava, ali i da mu je glavna namjera osiguravanje izborne pobjede vladajućoj radikalno - demokratskoj koaliciji.¹²

Stranačke aktivnosti na brodskom području pred parlamentarne izbore 1923.

Pred druge po redu parlamentarne izbore u Kraljevini SHS, političke stranke na brodskom području su razvile živu predizbornu stranačku djelatnost. Ta činjenica se, prvenstveno, očituje u velikom broju izbornih skupština i sastanaka koji su održani u gradu Brodu i široj okolici od kraja 1922. pa do dana izbora. U ovakvoj vrsti stranačke djelatnosti prednjačili su izborni agitatori HRSS-a, ali veliki polet u izornoj kampanji iskazivali su i demokraci te radikali.

U usporedbi s izborima za Ustavotvornu skupštinu, broj političkih stranaka koje su istakle svoje kandidacijske liste za izbore od 18. ožujka 1923. doživio je značajan pad. Dvije godine ranije do mjesta u Ustavotvornoj

¹⁰ B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 127.-129.

¹¹ *Isto*, 129.-131.

¹² Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, sv. I, Beograd 1961., 403.- 405.

skupštini, u izbornoj jedinici koja je obuhvaćala brodsko područje, pokušalo je doći devet stranačkih formacija.¹³ Na parlamentarnim izborima 1923., u brodskom kotaru (kotar Brod je, uz kotareve Požega, Nova Gradiška, Novska, Pakrac i Daruvar, bio dio požeškog izbornog okruga) sudjelovalo je šest stranaka, a toliko je i istaknuto kandidatskih lista. To su bile liste Hrvatske republikanske seljačke stranke, Hrvatske pučke stranke, Socijalističke partije Jugoslavije, Nezavisne radničke partije Jugoslavije (komunisti), Demokratske stranke i Narodne radikalne stranke. Ova činjenica ipak nije značajnije djelovala na intenzitet predizbornih sučeljavanja političkih stranaka.

Procjena vodstva HRSS-a, da će samostalnim izlaskom na izbore postići bolje izborne rezultate, imala je značajne posljedice za političke odnose između stranaka koje su okupljale hrvatske birače. Tako je vodstvo brodske organizacije HZ-a odlučilo prihvatiti zaključke Središnjeg odbora HZ-a donesene na sjednici održanoj u Zagrebu 11. veljače 1923. u kojima se preporuča svim pristašama HZ-a da glasaju za kandidacijske liste HRSS-a.¹⁴ Čini se da su brodski zajedničari bili spremni ovakvu odluku donijeti još ranije. Sa žaljenjem konstatirajući "da su sva nastojanja, da stranke Hrvatskog bloka idu zajedno u izbore, ostala (su) bez uspjeha", glasilo brodskog HZ-a, *Hrvatska zajednica*, poziva svoje pristaše "da bace svoje kuglice u kutiju H.R.S.S."¹⁵ Predviđajući izbornu pobjedu HRSS-a, list upozorava i na činjenicu da je sada u Radićevim rukama i "sudbina Hrvata".¹⁶ Preporučivši svojim pristašama da u brodskom izbornom kotaru glasuju za HRSS, od kandidateure je odustao i HSP.¹⁷

Predizborne aktivnosti HRSS-a, na brodskom području, počinju se intenzivirati početkom 1923. godine. Nositelji izborne agitacije bili su narodni zastupnici. Tako je zastupnik Andrija Tuličić održao više predizbornih sastanaka na samom početku nove godine.¹⁸ Na skupštini održanoj u Klakaru 6. I. govorili su narodni zastupnici dr. Maček i Špionjak. Isti su sljedećeg dana govorili i na velikoj skupštini u Svilaju, kojoj je, prema pisanju *HZ*-a,

¹³ Na izborima za Ustavotvornu skupštinu, u izbornoj jedinici koja je obuhvaćala brodsko područje, sudjelovale su liste: DS-a, HZ-a, HPS-a, HPSS-a, KPJ-a, HSP-a, NRS-a, Češke stranke te Seljačkog saveza - ukupno devet. O parlamentarnim izborima 1920. na brodskom području vidi u Anto MILUŠIĆ, "Izbori za Gradsko zastupstvo i za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine u Slavonskom Brodu", *Zbornik radova historijskog instituta Slavonije*, br. 3, Slavonski Brod, 1965., 223.- 243.

¹⁴ "Sjednica Središnjeg Odbora Hrvatske Zajednice", *Hrvatska zajednica /dalje HZ/*, IV/1923., br. 7 (17. II. 1923.), 1.

¹⁵ "Situacija pred izbore", *HZ*, IV/1923., br. 6 (10. II. 1923.), 1.

¹⁶ *Isto*.

¹⁷ "Izborna gibanje", *HZ*, IV/1923., br. 9 (3. III. 1923.), 2.

¹⁸ "Izborna gibanje H.R.S.S.", *HZ*, IV/1923., br. 7 (17. II. 1923.) 2-3. Tuličić je 3. I. održao sastanke u Brodskom Stupniku i Kutima, a 4. I. u Bebrini, Kaniži te Zbjegu prilikom čega je došlo i do osnivanja mjesne organizacije HRSS-a. Dan poslije održao je sastanke u Šumeću i Dubočcu, a 10. I. prisustvovao je kotarskom sastanku u Brodu.

prisustvovao i velik broj seljaka iz bosanske Posavine.¹⁹ Veliku aktivnost u organizaciji predizbornih aktivnosti HRSS-a, u brodskom kotaru, pokazao je i narodni zastupnik iz Oriovca Ivan (Ivo) Čaldarević. U svom je mjestu, ujutro 14. I. održao izborni sastanak kojemu je prisustvovalo i nekoliko izaslanika iz Zagreba. Na sastanku je najavljena i velika skupština HRSS-a, koja će se održati početkom veljače, a kojoj će prisustvovati i predsjednik stranke, Stjepan Radić.²⁰ Najveća skupština HRSS-a, na brodskom području, u siječnju 1923., održana je istoga dana (14. I.) u Dubočcu. Skupštinom je predsjedao zastupnik Čaldarević. Govornici su objašnjavali izborni program HRSS-a, isticali važnost sudjelovanja na izborima te upozoravali na orijentiranost HRSS-a ka vođenju miroljubive politike. Jasno je istaknuta poruka ostalim hrvatskim strankama da samo HRSS predstavlja izraz interesa hrvatskog naroda, jer “gospodi, koja i ako hoće već hrvatsku frontu, da trebaju preći k jezgri hrvatstva, t. j. k narodu”.²¹

Središnji predizborni skup HRSS-a, na brodskom području, održan je u Oriovcu 2. II. 1923. Skupštinu je otvorio predsjednik mjesne organizacije HRSS-a, Josip Sorić, a nakon uvodnog izlaganja zastupnika Martinovića, okupljenom mnoštvu se obratio i Stjepan Radić.²² U podužem govoru Radić je istakao činjenicu afirmacije hrvatskog naroda kao samostalne i posebne nacionalne zajednice, jer “smo mi Hrvati (...) po svojoj svijesti i organizaciji poseban narod, te za nas ne vriedi ništa, na što mi ne pristanemo.” Osnovni problem prve jugoslavenske države, problem hrvatsko - srpskih odnosa, ustvrdio je Radić, moguće je riješiti samo slobodnim i ravnopravnim dogovorom hrvatskog i srpskog naroda. HRSS će se, po Radićevim riječima, u borbi za očuvanje interesa hrvatskog naroda, služiti isključivo demokratskim sredstvima.²³ Po odlasku Radić se zahvalio brojnom mnoštvu na podršci.²⁴

¹⁹ “Izborno gibanje”, *HZ*, br. 4, 27. I. 1923., 3. Istoga dana održani su i pouzdani sastanci HRSS-a u Gornjoj i Donjoj Bebrini.

²⁰ “Skupština HRSS u Dubočcu”, *Slobodni dom* /dalje *SD*/, XVII/1923., br. 2 (7. I. 1923.) 10. Sastanak je okupio pristaše HRSS-a iz Oriovca, Radovanja, Kujnika, Malina, Lužana, Ciglenika i Dragovaca.

²¹ *Isto*. Na skupštini HRSS-a u Dubočcu govorili su zastupnici Ivo Čaldarević i Ilija Martinović, član Glavnog odbora HRSS-a Stjepan Kranjčević, mjernik iz Broda Iva Živić, sveučilištarac Mato Vukovarac te učitelj iz Hercegovine Matej Kordić. Skupština je okupila pristaše HRSS-a iz Dubočca, Kobaša, Bebrine, Zbjega, Šumeća, Banovaca, Kaniže i Stupničkih Kuta, a bio je prisutan i velik broj bosanskih seljaka.

²² “Veličanstvena skupština HRSS u Oriovcu i Pleternici”, *HZ*, IV/1923., br. 7 (17. II. 1923.), 3.

²³ “Tri govora sa skupštine HRSS u Oriovcu”, *SD*, XVII/1923., br. 7 (11. II. 1923.), 4. U svom govoru Radić je istakao da je inzistiranje na pravednom i ravnopravnom hrvatsko-srpskom dogovoru kao osnovnom preduvjetu njihovog zajedničkog suživota prisutno u političkoj misli HRSS-a od samog početka, tj. od 1905. “U našem programu još 1905. stoji ovo: Hrvati i Srbi **moraju se sporazumjeti**, naročito ondje, gdje žive **zajedno**. A što je to sporazum? To je **slobodni dogovor**, bez pritiska i nadglasivanja.” Radić je izričito naglasio i usmjerenost HRSS-a na vođenje miroljubive politike: “Ne radimo ni puškom ni bajunetom, revolucijom ni bombom, nego **političkom organizacijom**.” (*Isto*.)

²⁴ Prema *HZ*-u na skupštini HRSS-a u Oriovcu okupilo se čak 15 000 ljudi. *HZ* IV/1923., br. 7 (17. II. 1923.)

Od značajnijih predizbornih aktivnosti HRSS-a, na brodskom području, u ožujku 1923., treba izdvojiti dva događaja. Prvi se odnosi na veliku izbornu skupštinu u Podvinju, koja je održana 11. III. 1923. Skupštini je trebao prisustvovati i predsjednik HRSS-a, Stjepan Radić, ali su umjesto njega prisustvovali dr. Ante Adžija i Jure Valečić.²⁵ Istu večer u Brodu je održan sastanak kojemu su prisustvovali predstavnici HRSS-a (Adžija, Valečić i Klaić) te HZ-a (Šimić). Poručeno je svim Hrvatima da "bez iznimke (...) bace kuglicu u petu kutiju, za H.R.S.S".²⁶ Ovaj sastanak je značio i definitivno odustajanje brodskog HZ-a od samostalnog nastupa na izborima.

Veliku pozornost brodske organizacije HRSS-a i HZ-a posvećivale su novom izbornom zakonu što se jasno vidi iz stranačkog tiska. Prema pisanju *HZ-a*, novi izborni zakon smišljeno je uperen protiv interesa prečanskog stanovništva. Kao osnova po kojoj će se određivati broj zastupnika uzet je popis stanovništva iz 1910., pa je time "prečanskim krajevima učinjena velika nepravda", jer dolazi do favorizacije Srbije. Zanimljivo je da autor članka preporuča da hrvatske stranke na izbore izađu pod jedinstvenom listom Hrvatskog bloka jer bi tako postigle bolji izborni rezultat. Čini se da je, u ovom trenutku (siječanj 1923.), vodstvo HZ-a još uvijek gajilo iluzije o zajedničkom izbornom savezu s HRSS-om.²⁷

Predizborna aktivnost HRSS-a, u brodskom kotaru, ali i na cjelokupnom području Hrvatske i Slavonije, bila je pod stalnom prismotrom organa vlasti. To je, naročito, došlo do izražaja prilikom širenja glasina o proglašenju "Hrvatske seljačke republike", nakon izbora. Lokalni organi vlasti su upozoreni da cjelokupno pučanstvo upozore "o pravom stanju stvari". U tom smislu određeno je obvezno obavješćavanje naroda svakih 14 dana o neosnovanosti takvih glasina (o proglašenju Hrvatske Seljačke Republike).²⁸ U okružnici se čak i definira način oblikovanja takvih oglasa kako bi oni bili vidljiviji i funkcionalniji.²⁹ Vlasti su najavile i energične mjere protiv aktiv-

²⁵ "Velika izborna skupština HRSS u Podvinju", *HZ*, IV/1923., br. 11. (16. III. 1923.), 1. i "Političke i kulturne vijesti - Brzjav iz Broda", *SD*, XVII/1923., br. 12 (18. III. 1923.), 14. Na skupštini u Podvinju su govorili dr. Adžija, Jure Valečić, Stjepan Klaić, Ilija i Mato Martinović, Josip Sorić, Karlo Franjković, Jozo Maras i Martin Kovačević. (Isto.)

²⁶ "Izborna gibanje", *HZ*, IV/1923., br. 11 (16. III. 1923.), 1-2.

²⁷ "Novi izborni red", *HZ*, IV/1923., br. 1 (6. I. 1923.), 1-2. U članku se dalje tvrdi da jedan prečanski narodni zastupnik dolazi na 40 000 žitelja, a jedan srbijanski i crnogorski na 33 000 žitelja. Posljedica toga je da će Srbija i Crna Gora birati više zastupnika.

²⁸ Državni arhiv Slavonski Brod, Fond: Gradsko poglavarstvo, izbori 1923., inv. broj 112, Okružnica Predsjedništva pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju od 13. III. 1923. Vidi i B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 133.

²⁹ *Isto*. U okružnici stoji: "Nije dovoljno, da općinska poglavarstva sadržaj uvodno pomenute okružnice obnaroduju putem oglasa, koji na zornoj ploči (podvučeno u tekstu - I. M.) stidljivo sakrije među druge oglase tako, da u stvari za taj oglas niko ne sazna. Protivno tome moraju pomenutu moju okružnicu dotično njezin sadržaj, koliko je namenjen javnosti, sva općinska poglavarstva i u svome najmanjem zaselku javno usmeno proglasiti putem "oglasne knjige" (...)." (Isto.)

nosti koje bi išle za promjenom aktualnog državnog uređenja. U tom smislu će svaki "pokušaj, da se sadašnje državnopravno stanje poremeti, biti svim zakonitim sredstvima smesta najodlučnije ugušen u samoj klici".³⁰ Ipak je predizbornoj aktivnosti HRSS-a početkom 1923. znatno veću štetu načinilo djelovanje ORJUNE, organizacije koja se u svom radu često koristila i terorističkim metodama. Iako je ORJUNA-a imala ogranak svoje organizacije i u Brodu na Savi, nije zabilježen veći broj izgređa u kojem bi sudjelovali pripadnici ove organizacije. Jedan koji je, ipak, odjeknuo i šire od Broda dogodio se u noći 2. II. 1923., kada je došlo do sukoba između dvojice pripadnika ORJUNE i grupe "blokaša", a o kojem je izvijestila i zagrebačka *Riječ SHS*.³¹

Sjednica Glavnog odbora HRSS-a, na kojoj su određeni kandidati za predstojeće izbore, održana je 31. siječnja 1923. u Zagrebu. Nositelj liste HRSS-a u požeškom izbornom okrugu postao je Dragutin (Karlo) Kovačević, seljak i narodni zastupnik iz Jazavice kod Novske. Kandidat HRSS-a za izborni kotar Brod I bio je dr. Ante Adžija, odvjetnik i narodni zastupnik iz Grubišnog Polja (zamjenik Ivan Klarić, seljak iz Slavanskog Kobaša). U izbornom kotaru Brod II kandidat HRSS-a bio je Stjepan Klaić, seljak iz Garčina (zamjenik Andrija Vidić, seljak iz Gornje Bebrine).³² Iz svega ovoga je vidljivo da je HRSS dan izbora na brodskom području dočekao i u organizacijskom i u promidžbenom smislu posve spreman. O tome nam govori veliki broj izbornih skupština i sastanaka, široko razvijena agitacijska djelatnost njegovih prvaka (Tuličić, Čaldarević, Živić i drugi) te potiskivanje izbornih konkurenata (HZ, HSP). Ovako visokom stupnju organiziranosti HRSS-a, na brodskom području, značajno je doprinijela i aktivnost dr. Nikole Nikića, predsjednika brodskog ogranka HRSS-a.³³

Hrvatska pučka stranka (HPS)³⁴ je na prošlim parlamentarnim izborima (održanim 28. studenog 1920.), na području Hrvatske i Slavonije, nastupila sa samostalnom listom. Vodstvo HPS-a je pred ožujске parlamentarne izbore

³⁰ Isto.

³¹ "Krvavi sukob između nacijonalista i Frankovaca u Brodu", *Riječ SHS*, IV/1923., br. 35 (13. II. 1923.), 1-2. O izbornom teroru pred parlamentarne izbore 1923. vidi u Bosiljka JANJATOVIĆ, "Izborni teror u Hrvatskoj 1923.-1927.", *Časopis za suvremenu povijest*, 1-2/1996., 45.-73. O nastanku, organizaciji i djelovanju Organizacije jugoslovenskih nacionalista (ORJUNA) vidi u B. GLIGORIJEVIĆ, "Organizacija jugoslovenskih nacionalista (ORJUNA)", *Istorija XX. veka*, zbornik radova, Beograd, VI/1963., 315.-396.

³² "Kandidatska lista H.R.S.S. u županiji Požeškoj", *HZ*, IV/1923., br. 9 (24. II. 1923.), 1., "Kandidatske liste H.R.S.S.", *SD*, XVII/1923., br. 10 (4. III. 1923.), 3-4. i Mato ARTUKOVIĆ, "Parlamentarni izbori u Brodu 1848.-1990.", *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavanskom Brodu u povodu 750. obljetnice prvog pisanog spomena imena Brod*, Slavonski Brod, 2000., 309.-341.

³³ M. ARTUKOVIĆ, *n. dj.* Nikić je na parlamentarnim izborima 1923. bio kandidat HRSS-a u izbornom kotaru Vinkovci, županija Srijemska.

³⁴ O nastanku i političkom djelovanju HPS-a vidi: Zlatko Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva, Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS 1919.-1929.*, Zagreb, 1998.

pokušalo stvoriti izborni savez hrvatskih stranaka (uz HPS savez bi činili još HRSS, HZ i HSP), ali u svojim namjerama nije uspjelo. Glavni neuspjeh takvih nastojanja leži, s jedne strane, u činjenici što je vodstvo HPS-a zamjeralo Radiću inzistiranje na taktici parlamentarne apstinencije, a s druge strane u Radićevom kategoričkom odbijanju da uđe u izborni savez s bilo kojom drugom hrvatskom strankom.³⁵ Da izbornog saveza s HPS-om neće biti potvrdila je i sjednica Glavnog odbora HRSS-a od 31. siječnja 1923.³⁶ Kada predstavnika HPS-a nije bilo ni na zajedničkom sastanku hrvatskih stranaka održanom u Brodu 11. III. 1923., samo tjedan dana pred izbore, bilo je jasno da će HPS istupiti sa samostalnom listom. Nositelj liste HPS-a, za požeški izborni okrug bio je dr. Đuro Kuntarić, odvjetnik iz Požege. Kandidat HPS-a za izborni kotar Brod I i Pakrac bio je dr. Julije Radočaj (zamjenik Mijo Kristić, seljak iz Kutjeva), a za izborni kotar Brod II (i Daruvar) Ante Vukasović, seljak iz Beravaca (zamjenik Mijo Baričević, seljak iz Brodskog Varoša).³⁷ HPS je u svom izbornom programu težio zaštititi prava hrvatskog naroda na autonomiju, ali je nju trebalo (za razliku od Radića) izboriti parlamentarnom borbom.³⁸

Glavni politički konkurent HRSS-u, na području Hrvatske i Slavonije (pa tako i na brodskom području) bila je Demokratska stranka (DS). No za razliku od HRSS-a, koji je u izbornu utrku 1923. ušao s jasno utvrđenim unutarstranačkim odnosima, demokrati se nisu mogli pohvaliti jedinstvenošću svoje stranke. Podvojenost DS-a na Davidovićevu i Pribičevićevu grupu, do koje je došlo tijekom 1922., u značajnoj je mjeri ograničavala predizbornu aktivnost stranke.³⁹ Unutrašnja diferencijacija DS-a nije prošla bez posljedica ni na brodskom području. To je posebno došlo do izražaja prilikom izbora nositelja kandidacijske liste DS-a u požeškom izbornom okrugu. Brodska organizacija DS-a, na sjednici održanoj 8. I. 1923., podržala je kandidaturu dr. Budislava Grge Anđelinovića, svrstavajući se tako na Davidovićevu stranu. Formirana je i četveročlana delegacija koja je dobila zadatak da u ime brodske organizacije DS-a predloži dr. Anđelinovića “nosiocem liste i to s razloga što naša organizacija pristaje uz grupu Ljube Davidovića”. Delegaciji je naloženo da, u slučaju neprihvatanja dr. Anđelinovića za nositelja liste,

³⁵ Vodstvo HPS-a bilo je i protiv *Ustava neutralne seljačke republike Hrvatske* donesenog na V. sjednici republikanske zastupničke većine u Zagrebu 9. travnja 1921., a nije se slagalo ni s Radićevom “internacionalizacijom” hrvatskog pitanja. *Isto*, 181.-201.

³⁶ “Zaključci glavnog odbora HRSS. stvoreni na sjednici dne 31. siječnja 1923.”, *SD*, XVII/1923., br. 7 (11. II. 1923.), 3. Točka IV. tih zaključaka glasi: S pučkom strankom HRSS ni ne razgovara o izbornom sporazumu. Isto tako ni sa Strankom Prava.

³⁷ “Izborna gibanje”, *HZ*, IV/1923., br. 7 (17. II. 1923.), 2. Lista HPS-a je Kraljevskom sudbenom stolu u Požegi predana prva.

³⁸ Izborni proglas HPS-a vidi u Zlatko MATIJEVIĆ, *Hrvatska pučka stranka i II. parlamentarni izbori u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca* (1923. god.), *Časopis za suvremenu povijest*, 28/1996., br. 1-2, 27.-43.

³⁹ B. Gligorijević, *Demokratska stranka*, 334. i dalje.

odbije postavljanje drugog kandidata.⁴⁰ I sam šef DS-a, Ljuba Davidović, je nastojao ohrabriti svoje pristalice u požeškoj županiji, među kojima su se naročito isticali brodski demokrati.⁴¹ Problem podvojenosti DS-a svom silinom je na vidjelo izbio na sjednici županijskog kandidacijskog odbora koja je održana u Novoj Gradiški 24. I. 1923. Potrebu da se za nositelja kandidacijske liste postavi jedan Hrvat, delegat brodske organizacije DS-a Oton Popović, nije pokušao opravdati samo privrženošću Davidoviću (kao šefu DS-a) nego i velikim utjecajem koji bi takva odluka proizvela kod hrvatskih birača. Odbijanje Anđelinovićeve kandidature dovelo bi do nezadovoljstva kod Hrvata, tj. oni bi takav postupak shvatili kao "oštricu proti njima i nastupilo bi veliko neraspoloženje među njima." Kako prijedlog delegata brodskog DS-a nije usvojen, oni su napustili sastanak. Time je kriza unutar županijske organizacije DS-a u Požegi dodatno produbljena.⁴²

Akcija Davidovićevih pristaša u požeškoj županiji ipak nije uspjela. Tomu razloge treba tražiti u dominirajućem utjecaju Svetozara Pribičevića u prečanskim organizacijama DS-a, ali i u kolebljivosti samog Davidovića.⁴³ Pod pritiskom Akcionog odbora DS-a, Anđelinović je bio prisiljen odustati od kandidature pa je Glavni odbor DS-a postavio Svetozara Pribičevića za nositelja kandidacijske liste DS-a u požeškoj županiji.⁴⁴ Na sjednici kotarske organizacije DS-a za grad i kotar Brod, održanoj u Brodu 8. II. 1923., izabrani su i kotarski kandidati ove stranke. U oba izborna kotara (Brod I i Brod II) brodski demokrati kandidirali su Antu Đukića, seljaka iz Radovanja te kao njegovog zamjenika Petra Glumca, seljaka iz Novog Topolja.⁴⁵

Unutarnje stranačke borbe u značajnoj mjeri su opteretile predizborne aktivnosti demokrata na brodskom području. To se prvenstveno očituje u dosta skromnoj izornoj agitaciji lokalnih stranačkih prvaka koji su se više aktivirali na sređivanju stanja u samoj stranci, nego što su izborni program⁴⁶ DS-a pokušavali približiti pučanstvu. Najveća izborna skupština DS-a u

⁴⁰ "Izborne vijesti - Demokratska skupština naše organizacije", *Brodске novine* /dalje BN/, V/1923., br. 2 (13. I. 1923.), 2-3.

⁴¹ "Poruka Ljube Davidovića", BN, V/1923., (20. I. 1923.) 1. ; B. Gligorijević, *Demokratska stranka*, 336.

⁴² "Sjednica županijskog kandidacionog odbora u Novoj Gradiški", BN, IV/1923., br. 4 (27. I. 1923.), 1. U svom izlaganju Popović je dodao da slično raspoloženje vlada u svim srezovima među Hrvatima. Brodskim delegatima Popoviću i Bobincu pridružili su se i delegati požeške organizacije DS-a Franetović i Čilag.

⁴³ B. Gligorijević, *Demokratska stranka*, 335.

⁴⁴ *Isto*, 336 i dalje; "Izborni pokret - Nosioi kandidatskih lista demokratske stranke", *Riječ SHS*, /dalje *RSHS*/, IV/1923., br. 44 (22. II. 1923.), 1, i "Lista kandidata Demokratske stranke", BN, V/1923., br. 9 (3. III. 1923.), 1. O tome kako je došlo do kandidature Svetozara Pribičevića u požeškoj županiji pogledaj i izvještaj Grge Anđelinovića koji donosi zajedničarsko glasilo u Brodu HZ, u broju od 16. III. 1923.,3.

⁴⁵ "Skupština sreske organizacije D. S. u Brodu", BN, V/1923., br. 6 (10. II. 1923.),1.

⁴⁶ Izborni proglas Demokratske stranke objavljen je u *Brodskim novinama* od 20. I.1923. Proglas su potpisali svi poslanici stranke pa je time demonstrirano formalno jedinstvo.

brodskom kotaru održana je u Klokočeviku 26. II. 1923., a istog dana u kući kotarskog kandidata Glumca održan je i sastanak lokalnih demokrata.⁴⁷ Predizborni sastanak pristaša DS-a održan je i u Brodu, 8. II. 1923., a na kojemu je član vodstva brodskih demokrata, Vlado Bobinac, govorio o programu DS-a. Tom prilikom Bobinac je konstatirao ustrajnost demokrata u borbi za postizanje narodnog jedinstva, ali i na polju radničkih prava. "Demokratska stranka", ustvrdio je Bobinac, "pobija pogubni kapitalizam koji je većinom strani i koji ruši svaki polet našeg radnjaštva, koje je u svojoj većini nacionalno jugoslovensko, pa već radi toga mora ga demokratska stranka štititi".⁴⁸

Narodna radikalna stranka (NRS) je svoje predizborne aktivnosti, na brodskom području, započela na samom kraju 1922. Nosioci tih aktivnosti bili su dr. Pajo Šumanovac, odvjetnik iz Vinkovaca, te lokalni radikalski prvaci, pravoslavni svećenik iz Klokočevika, Kosta Mijačević i trgovac iz Broda, Branko Žmirić. Prve predizborne skupštine radikali su održali 27. XII. 1922. u Trnjanima te dan kasnije u Klokočeviku.⁴⁹ Predizborna aktivnost radikala nailazila je na žestok otpor demokrata. Tako su pristaše DS-a u Novom Topolju, u dva navrata, spriječili održavanje predizbornih sastanaka radikala koje je pokušao organizirati dr. Šumanovac.⁵⁰ Od predizbornih sastanaka radikalskih pristaša treba izdvojiti još skupštinu održanu u Brodu 11. III. 1923., te skupštinu u Trnjanima 14. III. 1923. U Trnjanima je došlo i do ponovnog sukoba s pristašama DS-a.⁵¹ Čini se da ni u županijskoj organizaciji NRS-a nije bilo jedinstvenosti prilikom izbora nositelja liste za požeški izborni okrug. Pristaše radikala u Brodu favorizirale su kandidaturu dr. Gjiva Supila te lokalnog radikala Nikole Stojanovića, ali je na kraju prevagnuo prijedlog daruvarske organizacije NRS-a. Nositeljem liste radikalne stranke u požeškom izbornom okrugu (požeškoj županiji) postao je Čeda Kostić, odvjetnik iz Beograda. U oba izborna kotara koji su obuhvaćali brodsko područje (izborni kotar Brod I i Brod II) radikali su kandidirali ministra poljoprivrede Supila (zamjenik dr. Pajo Šumanovac).⁵² Radikali su se u, svojoj izbornoj agitaciji pučanstvu grada Broda i okolice predstavljali kao ustrajni i jedini branioci stanja temeljenog na Vidovdanskom ustavu. Ponekad je u istupi-

⁴⁷ "Izborno gibanje - Velika demokratska skupština u Klokočeviku i sastanak u N. Topolju", *BN*, V/1923., br. 9 (3. III. 1923.), 3-4.

⁴⁸ "Demokratski i jugoslavenski sastanak u Brodu", *BN*, V/1923., br. 10. (10. III. 1923.), 6.

⁴⁹ "Izborno gibanje", *HZ*, IV/1923., br. 1 (6. I. 1923.), 2. ; "Izborne vijesti - Radikalski zbor u Klokočeviku", *BN*, V/1923., br. 2 (13. I. 1923.), 4.

⁵⁰ "Izborno gibanje", *BN*, V/1923., br. 9 (3. III. 1923.), 2.

⁵¹ "Radikalska skupština u Trnjanima", *BN*, V/1923., br. 11 (17. III. 1923.), 2.

⁵² "Izborno gibanje - Kandidatska lista VI. Radikalne stranke", *HZ*, IV/1923., br. 10 (10. III. 1923.) 3. Kandidacijska lista NRS-a je Kraljevskom sudbenom stolu u Požegi predana kao šesta (posljednja).

ma njihovih prvaka znalo doći i do izljeva velikosrpske ideologije čime su na sebe privlačili bijes brodskog tiska.⁵³

Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) je nakon velikog uspjeha na prošlim parlamentarnim izborima dospjela pod udar vlasti. Iako je Zakonom o zaštiti države njena aktivnost bila zabranjena, KPJ je odlučila sudjelovati na ožujskim izborima. Pod imenom Nezavisne radničke partije Jugoslavije (NRPJ) komunisti su prijavili svoju kandidacijsku listu Kraljevskom sudbenom stolu u Požegi kao četvrtu po redu.⁵⁴ Kandidat NRPJ-a u požeškom izbornom okrugu bio je Ivan Krndelj, činovnik iz Zagreba. U izbornim kotarevima Brod I i Brod II NRPJ je kandidirala Aloisa Eduarda Bradića, brava-ra iz Broda (zamjenik Miloš Krpan, učitelj iz Dubovika).⁵⁵ O organiziranoj predizbornoj aktivnosti NRPJ-a, na brodskom području, nemoguće je govoriti iz niza razloga. Komunistička aktivnost je djelovanjem vlasti zabranjena što je za posljedicu imalo raspuštanje mjesnih organizacija stranke i osipanje pri-staša (prve organizacije NRPJ-a u Slavoniji osnovane se tek u drugoj polovi-ci 1923).⁵⁶ Kako sami nisu smjeli organizirati predizborne skupštine svoje stranke, usprkos službenom poništenju policijske zabrane statuta i programa stranke, što se dogodilo 1. veljače 1923., komunisti su nastojali iskoristiti predizborne zborove i skupštine socijalista za afirmaciju NRPJ-a.⁵⁷ U svom izbornom programu NRPJ je pozivao radnike i seljake da ne daju svoje gla-sove HRSS-u, koji je predstavnik zelenaša i seoske gospode te Socijalističkoj stranci "koja je izdala interese radničke klase".⁵⁸

Socijalistička partija Jugoslavije (SPJ), nasljednik Socijaldemokratske stranke, svog je najljućeg rivala u predizbornim sučeljavanjima na brodskom području imala u komunistima. Oni se, kako smo vidjeli, nisu libili ni otvo-renog upadanja na skupštine SPJ-a, pri čemu su sprječavali socijaliste u iznošenju svog programa. Predizborna aktivnost SPJ-a, bila je u rukama aktualnog gradonačelnika Broda, Steve Bublīća. O tome je izvijestila *Hrvatska zajednica*, podrugljivo ističući da će Bublīć "ovaj puta istupiti kao kandidat za skupštinske izbore na programu socijalpatriota".⁵⁹ Budući da je Bublīć bio glavna ličnost lokalnih socijalista, on je i postao nosilac kandida-

⁵³ "Domaće vijesti", *HZ*, IV/1923., br. 2 (13. I. 1923.), 4. List se posebno okomljuje na agitaciju radikala Žmirića. "Taj korteš se javno po pijaci pred svojim dućanom dere, da su radi-kali prije računali sa Velikom Srbijom samo do Vinkovaca, no sada traže upravo do Maribora." (Isto.)

⁵⁴ Vlasti su odbile prihvatiti kandidatsku listu NRPJ-a u virovitičkom izbornom okrugu pa je NRPJ, na području Slavonije, postavio svoju listu samo u požeškom okrugu.

⁵⁵ "Izborna gibanje", *HZ*, IV/1923., br. 9 (3. III. 1923.), 2.

⁵⁶ Dragiša JOVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1918-1929*, Slavonski Brod, 1985., 215.

⁵⁷ Takva nastojanja komunista, dovođila su do čestih sukoba sa socijalistima. Jedan takav sukob dogodio se prilikom održavanja socijalističke skupštine u Novoj Kapeli. *Isto*, 220.

⁵⁸ *Isto*, 221.

⁵⁹ "Izborna gibanje", *HZ*, IV/1923., br. 4 (27. I. 1923.), 3.

cijske liste SPJ-a u požeškom izbornom okrugu. U izbornim kotarevima Brod I i Brod II socijalisti su kandidirali Bogdana Krekića, predsjednika radničke komore u Zagrebu (zamjenik Jozo Marošević, invalid iz Broda).⁶⁰ I socijalisti su u svom programu težili promjeni aktualnih društvenih odnosa, ali su je, za razliku od komunista, nastojali ostvariti parlamentarnom borbom, a ne radikalnim prevratom. Socijalisti su se protivili ideji revizije postojećeg ustava, smatrajući ga garancijom državnog i narodnog jedinstva. Vodstvo SPJ-a je, također, odbacilo svaku "mogućnost suradnje s komunistima u okviru jedinstvenog radničkog pokreta".⁶¹

Rezultati izbora i njihovo značenje

Izborni zakon, donesen u Skupštini Kraljevine SHS 21. lipnja 1922., definirao je i teritorijalnu podjelu zemlje na jedinice po kojima će se vršiti izbori - izborne okruge.⁶² Tako je Kraljevina SHS podijeljena na 56 izbornih okruga. Zakon je predviđao i poklapanje izbornih okruga s postojećom administrativno-sudskom podjelom. Po toj odredbi, na području Hrvatske i Slavonije, prostorna rasprostranjenost izbornih okruga podudarala se s prostornom rasprostranjenošću županija.⁶³ Grad Brod i njegova okolica bili su sastavni dio požeške županije pa su, sukladno zakonskoj odredbi, postali i dio požeškog izbornog okruga. Svaki izborni okrug sastojao se od nekoliko izbornih kotareva od kojih svaki daje svoje kandidate za okružnu listu.⁶⁴ Požeški izborni okrug sastojao se od sedam izbornih kotareva, a toliko se i zastupnika biralo u okrugu. Područje grada Broda i njegove šire okolice, administrativno uređeno kao brodski kotar, izborni zakon podijelio je na dva izborna kotara - Brod I i Brod II.⁶⁵ Izborni kotar Brod I obuhvaćao je većinom zapadni dio brodskog kotara (uključujući grad Brod), u kojem je formirano dvanaest glasačkih mjesta.⁶⁶ Drugi izborni kotar formiran na brodskom području, Brod II, protezao se istočno od grada Broda, ali je obuhvatio i općine Brodski Varoš, Podvinje i Sibinj, koje su smještene zapadno od grada. U ovom izbornom kotaru formirano je trinaest glasačkih mjesta.⁶⁷

⁶⁰ "Izborne gibanje", *HZ*, IV/1923., br. 6 (17. II. 1923.), 5.

⁶¹ B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament*, 137.-138.

⁶² Laza M. Kostić, /ur./, *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine*, Beograd, 1924., 6.-8.

⁶³ Jedine iznimke od ovog pravila, na području Hrvatske i Slavonije, su Varaždinska županija (dodano Međimurje) te Modruško - riječka (dodan otok Krk te općina Kastav). (Isto.)

⁶⁴ *Isto*.

⁶⁵ "Izborne vijesti", *BN*, IV/1923., br. 52 (30. XII. 1922.), 3., ; Laza M. Kostić /ur./, *Statistika izbora*, 101.

⁶⁶ Izborni srez Brod I sastojao se od osam administrativnih općina: Kaniža, Kobaš, Lužani, Drenovac, Brodski Stupnik, Oriovac i grad Brod. U tim naseljima formirana su i glasačka mjesta, s time što je još jedno оформljeno u Bebrini. (Isto.)

⁶⁷ Obuhvaćao je administrativne općine: Podvinje, Trnjani, Klakar, Garčin, Svilaj, Andrijevc, Velika Kopanica, Beravci, Sibinj i Brodski Varoš. Glasačka mjesta formirana su još i u Poderkavlju, Odvorcima i Šušnjecima. (Isto.)

Na ožujskim parlamentarnim izborima, u izbornim kotarevima Brod I i Brod II, glasovalo se na sljedeći način:⁶⁸

	HPS	DS	SPJ	NRPJ	HRSS	NRS	Uk.
Izborni kotar Brod I	112	740	113	414	4067	191	5637
Izborni kotar Brod II	168	335	37	119	6073	272	7004
Ukupno	280	1175	150	533	10140	463	12641

U oba izborna kotara koji su obuhvaćali područje grada Broda i njegovu širu okolicu, ukupno je živjelo 56 737 stanovnika. Od toga broja 16 518 stanovnika (ili 29%) posjedovalo je biračko pravo.⁶⁹ To svoje pravo iskoristilo je 12 641 glasača (ili 76 %), što pokazuje prilično veliku zainteresiranost stanovništva za aktualnu političku problematiku, ali i uspješnost agitacijske djelatnosti političkih stranaka (mahom se to odnosi na djelatnost HRSS-a). U tome prednjači izborni kotar Brod II, u kojem je glasovalo čak 83 % glasača. Rezultati izbora pokazuju da se golema većina stanovništva Broda i njegove okolice potpuno solidarizirala s izbornim programom Radićeva HRSS-a, koji se temeljio na federalističkom uređenju države te republikanskom obliku vladanja. U oba izborna kotara HRSS je dobio 10 140 glasova (ili 80% svih glasova). Izraženo u broju glasova, HRSS je dobio čak 2896 glasova više, nego prilikom izbora za Ustavotvornu skupštinu. Treba napomenuti da u ovom broju sudjeluju i glasači HZ-a i HSP-a, čija su stranačka vodstva preporučila svojim pristašama da glasuju za listu HRSS-a.⁷⁰ Određeni pomak postigli su demokrati koji su dobili 204 glasa više nego 1920., ali to je bilo daleko od velikog uspjeha kakvom su se nadali. Očigledno je situacija unutar stranke (diferencijacija na Pribičevićevu i Davidovićevu grupu) značajno utjecala na izborni rezultat DS-a. Od ostalih stranaka koje su kandidirale u požeškom izbornom okrugu (u izbornim kotarevima Brod I i Brod II), pozitivni pomak postigli su radikali dobivši 32 glasa više nego 1920., te socijalisti, kojih nije ni bilo na izborima 1920.⁷¹ Najveći gubitnik na parlamentarnim izborima 1923. bili su komunisti, oličeni u NRPJ. Njihov izborni rezultat je umanjen za više od četiri puta, tj. s 2278 glasova dobivenih na izborima 1920., pali su na samo 533 glasa 1923. Uzroke ovog pada treba tražiti u odnosu vlasti prema djelovanju NRPJ-a, ali i u činjenici da je Radić na svojoj političkoj platformi otpora centralističkim nastojanjima Beograda okupio oko sebe gotovo sve hrvatske birače. Veliki izborni gubitak bilježi i HPS koji je izgubio gotovo polovicu svojih glasova.

⁶⁸ Laza M. Kostić /ur./, *Statistika izbora*, 8, 101.

⁶⁹ Izborni zakon je pod biračima podrazumijevao sve osobe koje na dan izbora imaju pravo glasa, bez obzira iskoriste li one to pravo ili ne.

⁷⁰ Te dvije stranke su, u brojskoj izbornoj jedinici, na izborima 1920., dobile ukupno 918 glasova. (A. MILUŠIĆ, *n. dj.*)

⁷¹ SPJ je dobio ukupno 150 glasova. (Laza M. Kostić /ur./, *Statistika izbora*, 101.)

Ovaj pregled bio bi nepotpun kada bi izostavili i rezultate koje su postigle političke stranke na izborima 1923. posebno u gradu Brodu, a posebno u naseljima koja ga okružuju.

Rezultati parlamentarnih izbora 1923. u gradu Brodu bili su sljedeći:⁷²

Glasačko mjesto	HPS	DS	SPJ	NRPJ	HRSS	NRS	Ukupno
I. Grad. pog.	22	69	21	60	145	32	349
II. Sud	14	30	16	66	207	30	363
III. Realka	6	43	12	86	157	20	324
IV. Djev. šk.	14	22	21	77	184	33	331
V. Rad. dom	7	63	30	90	158	23	370
Ukupno	63	227	100	379	851	138	1757

U gradu Brodu se 1923. glasovalo na pet glasačkih mjesta, a na izbore je izašlo 1758 glasača od ukupno 3934 upisanih birača što čini relativno nizak postotak od samo 44 %. Usporedimo li te rezultate s rezultatima izbora za Ustavotvornu skupštinu vidjet ćemo da je grad Brod, u ožujku 1923., svoje povjerenje dao HRSS-u, koji je dobio 810 glasova više. O snazi izbornog rezultata HRSS-a govori i podatak da su sve ostale stranke zajedno dobile samo 56 glasova više. Od ostalih stranaka više glasova u odnosu na izbore 1920. dobili su još demokrati, radikali i socijalisti. Najveći gubitnici su komunisti koji su dobili čak 508 glasova manje nego 1920.⁷³

U seoskim naseljima koja okružuju grad Brod rezultati parlamentarnih izbora 1923. bili su sljedeći:⁷⁴ (tabela na str. 467)

Iz ovih rezultata vidljivo je da seosko stanovništvo brodskog područja nije, u usporedbi s izborima za Ustavotvornu skupštinu, mijenjalo svoje političko opredjeljenje. Naprotiv, podrška HRSS-u je još evidentnija. U odnosu na izbore 1920. HRSS je, u selima brodskog kotara, dobio preko dvije tisuće glasova više.⁷⁵ Kao primjer koji će nam zorno predložiti svu silinu i uvjerljivost pobjede Radićeve ideologije, među seljaštvom brodskog područja, uzet ćemo glasačko mjesto Odvorci u izbornom kotaru Brod II. Tu je od ukupno 425 glasača njih 422 (ili 99.2 %) poklonilo svoje povjerenje HRSS-u. Od ostalih stranaka radikali su dobili dva glasa, demokrati jedan, a HPS, NRPJ i SPJ niti jedan. Stranka koja je u svojoj agitaciji najavljivala oštru borbu pro-

⁷² "Rezultat izbora u gradu Brodu", *HZ*, IV/1923., br. 12 (24. III. 1923.), 5.

⁷³ Na parlamentarnim izborima 1920. u gradu Brodu postignuti su sljedeći rezultati: DS-174 glasa, HZ-274, HPS-83, HPSS-41, KPJ-887, HSP-80, Češka stranka-7, Seljački savez-11 te NRS-63. (A. MILUŠIĆ, *n. dj.*)

⁷⁴ "Kotar Brod - rezultati izbora po glasalištima", *HZ*, IV/1923., br. 12 (24. III. 1923.), 5.

⁷⁵ Na izborima 28. XI. 1920. HPSS je u brodskom kotaru (bez grada Broda) dobila 7162 glasa. (A. MILUŠIĆ, *n. dj.*)

Glasačko mjesto	HPS	DS	SPJ	NRPJ	HRSS	NRS	Ukupno
Oriovac	8	58	3	3	461	7	540
Lužani	0	74	0	4	464	8	550
Drenovac	2	17	0	0	568	3	590
Kobaš	6	96	5	3	367	21	498
Varoš	28	15	6	35	440	11	535
Andrijevi	11	31	14	8	486	11	561
Garčin	11	68	2	16	493	37	627
Podvinje	2	10	1	16	513	2	544
Podcrkavlje	3	16	0	3	497	5	524
Klakar	3	2	1	5	494	2	507
Sibinj	7	20	1	8	568	17	621
Odvorci	0	1	0	0	422	2	425
Trnjani	21	97	5	11	441	95	670
Šušnjevi	12	56	3	8	385	75	539
Beravci	30	4	1	0	162	0	197
Svilaj	12	5	0	7	641	12	677
V. Kopanica	28	10	3	2	531	3	577
Bebrina	9	88	1	8	531	4	641
Kaniža	22	74	3	7	270	3	379
Stupnik	2	106	3	8	555	7	681
Ukupno	217	848	50	152	9289	325	10884

tiv Radićeva utjecaja na selu, HPS, doživjela je težak neuspjeh, dobivši, u selima brodskog kotara, samo 217 glasova.

Požeški izborni okrug je, u novoizabranu Narodnu skupštinu, davao sedam poslanika. To je značilo dva poslanika manje negoli je ista izborna jedinica birala prilikom parlamentarnih izbora od 28. XI. 1920. Na temelju izbornih rezultata u cijelom izbornom okrugu od sedam zastupničkih mandata HRSS-u je pripalo šest. S kandidatske liste HRSS-a izabrani su Dragutin Kovačević (nosilac liste) te Ante Adžija, Ilija Martinović, Ivo Čaldarević, Stjepan Klaić i Nikola Ovanin (kotarski kandidati HRSS-a u Pakracu i Brodu I, Požegi, Novoj Gradišci, Brodu II i Novskoj). Jedno mjesto u požeškom izbornom okrugu osvojili su i demokrati, a pripalo je Svetozaru Pribićeviću, nosiocu liste DS-a.

Zanimljivo je kako je stranački tisak u Brodu komentirao rezultate izbora. *Hrvatska zajednica*, glasilo brodske organizacije HZ-a, je u prvi plan istakla gotovo plebiscitarnu podršku hrvatskog naroda Stjepanu Radiću i njegovoj stranci. Ovakav uspjeh, kakav je postigao HRSS, ističe glasilo, “ne pamti povijest, ni jedne hrvatske stranke ni parlamentarnih stranaka uopće”, te HRSS, u tom smislu, “nije više samo stranka - ona je organizacija naroda”. Velika pobjeda HRSS-a u gradu Brodu, prema pisanju *HZ-a*, svoje uzroke ima u činjenici što su gotovo svi društveni slojevi grada dali podršku Radiću

i njegovom programu. Ističući da je “gradjanstvo, obrtništvo, trgovci, činovnici, radnici i vinciliri” u potpunosti podržalo HRSS, brodske zajedničari očito aludiraju na svoje odustajanje od sudjelovanja na izborima u korist Radićeve stranke. Upravo je ovaj trenutak, prema *HZ-u*, imao odlučujući utjecaj na političku opredjeljenost brodske birača te je predstavljao ključ pobjede HRSS-a u Brodu. Zajedničarsko glasilo se osvrnulo i na ispravnost biračkih popisa optužujući njihove sastavljače za površnost i netočnost.⁷⁶ Brodske demokrati nisu imali puno razloga za zadovoljstvo rezultatima izbora u izbornim kotarevima Brod I i Brod II. Prema *Brodskim novinama*, glasilu brodske organizacije DS-a, glavni uzrok prilično lošeg uspjeha demokrata leži u identifikaciji biračkih masa sa strankama koje na prvo mjesto ističu nacionalnu posebnost Hrvata, Srba i Slovenaca (Hrvati s HRSS-om, Srbi s radikalima te Slovenci sa SLS-om). Zbog toga ideje demokracije i narodnog jedinstva, na kojima počiva program DS-a, nisu bile prepoznate među biračima, naročito među srpskim seljacima, koji su “u početku hteli da glasuju za demokratsku stranku, ali ih je baš pogled na veliki broj radićevaca oterao u radikale”. Radikalima se oštro zamjera i korištenje organa vlasti u izborne svrhe te se naglašava da su baš demokrati bili glavni otpor republikanskom ludovanju i nasilnom velikosrpstvu.⁷⁷

Zaključak

Politički život u brodskom kotaru svoju kulminacijsku točku, u 1923. godini, dosegao je u vrijeme održavanja izbora za Narodnu skupštinu. Ti, drugi po redu parlamentarni izbori u prvoj jugoslavenskoj državi, pokazali su svu složenost unutarnjopolitičkih odnosa koji su imali dominirajući utjecaj u životu Kraljevine SHS. U tom smislu grad Brod i njegova šira okolica predstavljali su Kraljevinu SHS “u malom”, kako zbog zastupljenosti, često posve suprotstavljenih, političkih koncepcija tako i zbog visokog stupnja netrpeljivosti između njihovih predstavnika. Rezultati parlamentarnih izbora 1923., u kotaru Brod na Savi, upućuju na određene zaključke:

Relativno visok postotak birača koji su iskoristili svoje pravo glasa upućuje na visok stupanj zainteresiranosti stanovništva brodske kotara za aktualna politička zbivanja, te, na taj način, pokazuje i uspješnost političkih stranaka da stanovništvo aktivno uključi u političku problematiku. To se, prvenstveno, odnosi na predizbornu aktivnost HRSS-a.

⁷⁶ “Iza snažne riječi naroda”, “Dan izbora u Brodu” i “Rezultat izbora u gradu Brodu”, *HZ*, IV/1923., br. 12 (24. III. 1923.), 1.-4. Autor članka “Dan izbora u Brodu” izričito tvrdi da je pobjeda HRSS-a u Brodu ostvarena zajedničarskim glasovima. “Lista HRSS za koju je glasovalo sve gradjanstvo, svi obrtnici, trgovci, činovnici, mnogo radnika i vincilira pokazala je velik napredak. Pokazalo se, da je Hrv. Zajednica dobro organizirana građanska skupina, Zajedničari su pokazali svoju građansku svijest, jer su svi došli glasati, jer su svi radili za HRSS i samo tome (podvukao I. M.) ima se pripisati kolosalni uspjeh HRSS u Brodu kao i u Osijeku, Vukovaru, Vinkovcima i. t. d.” (Isto.)

⁷⁷ “Konačni rezultati izbora od 18. ožujka o.g.”, *BN*, V/1923., br. 12 (24. III. 1923.)1., i “Posle izbora”, *BN*, V/1923., br. 14 (7. IV. 1923.), 1.

Osnovni kriterij po kojemu se stanovništvo opredjeljivalo za određenu političku stranku bio je nacionalni kriterij. Dominantna pobjeda HRSS-a pokazala je da su se Hrvati, koji čine većinu stanovništva broskog kotara, jasno opredijelili za Radićevu politiku očuvanja hrvatske individualnosti unutar jugoslavenske države. HRSS je uspio svoje političke konkurente, u borbi za naklonost hrvatskih birača, ili posve izbaciti iz izborne utrke (HZ, HSP), ili njihov izborni rezultat svesti na zanemariv broj glasova (HPS).

Pobjeda Radićeva HRSS-a, u broskom kotaru 1923., imala je još jednu značajnu dimenziju. Za razliku od izbora za Ustavotvornu skupštinu, kada je HRSS čvrsto zagospodario seoskim naseljima broskog kotara, ali u gradu Brodu nije imao značajnijeg uspjeha, parlamentarni izbori 1923. donijeli su i prodor HRSS-a u grad Brod. Taj se rezultat mora djelomično pripisati i odlukama HZ-a i HSP-a koje su preporučile svojim biračima glasovanje za HRSS te velikom padu komunista. Rezultati parlamentarnih izbora u gradu Brodu 1923. nisu nikakav izuzetak. Oni samo potvrđuju sveukupnost Radićeve izborne pobjede jer je 1923. HRSS zagospodario cijelim nizom gradskih i kotarskih središta - pored Broda HRSS je postigao izbornu pobjedu u Osijeku, Vukovaru, Vinkovcima, Sisku itd.

Najveći pad na parlamentarnim izborima u broskom kotaru 1923. zabilježili su komunisti oličeni u NRPJ-u. Priklanjanje većine stanovništva kotara Radiću i njegovu programu, zabrana političkog djelovanja i ostale smetnje od strane vlasti te raskol u vlastitim redovima su glavni razlozi tog pada. Ništa bolje nisu prošli ni socijalisti, usprkos svom zalaganju na parlamentarnom rješenju krize koja je potresala Kraljevinu SHS.

Parlamentarni izbori 1923. donijeli su i veliki poraz političkim grupacijama koje su svoje djelovanje temeljile na jugounitarističkoj ideologiji. I u ovom pogledu izbori u broskom kotaru samo su potvrdili tu činjenicu. Usprkos porastu broja dobivenih glasova DS ni izdaleka nije mogao biti zadovoljan postignutim rezultatom jer se pokazalo da stranka može računati samo na glasove srpskog stanovništva u kotaru. Treba reći da je izborni rezultat DS-a, u dobroj mjeri, bio limitiran i podvojenošću stranke na Pribićeviću i Davidovićevu grupaciju, što je posebno došlo do izražaja prilikom određivanja nosioca kandidacijske liste u požeškom izbornom okrugu.

Summary

PARLIAMENTARY ELECTIONS IN THE BROD DISTRICT IN 1932

The second parliamentary elections in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes were peculiar in many respects. Their greatest significance lies in the convincing victory of Radić's Croatian Republican Peasants' Party on the Croatian territory and it is directly related to the defeat of Yugoslav Unitarians and communists. It was best shown by the election results in the Brod district. Radić's victory gained even more credibility since the city of Brod had become a stronghold of his party. In strengthening its position in villages of the Brod district, the republican movement led by Stjepan Radić won elections in the largest urban settlement of the Požega County. The victory of Croatian Republican Peasants' Party (HRSS) on the territory around Brod in parliamentary elections in 1923 was won largely at the expense of the communists. As a consequence of identifying the Croatian people with Radić's republican movement and in banishing them, it was them who were consequently defeated heavily in the elections.

(Prijevod sažetka: Romana Čačija)

Key words: Brod, Brod district, parliamentary elections, HRSS / CRPP (Croatian Republican Peasants' Party), Stjepan Radić, Yugoslav Unitarians, communists.